

А.О. Мұқан^{1*}, Ж.Е. Тұрмағанбет²

¹М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,

²Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан,

E-mail: ¹amankeldi.mukan@gmail.com, ²tzhans@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-1402-6063, ²0009-0008-5919-1717

Қазіргі қазақ театрындағы Т. Жаманқұловтың феномені

Аңдатпа. Бұл мақалада М. Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театрының көрнекті тұлғасы, актер, режиссер, Қазақстанның халық артисі, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері Тұңғышбай Қадырұлы Жаманқұловтың шығармашылық болмысы мен кәсіби феномені ғылыми тұрғыда қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде оның ұлттық театр сахнасында қалыптастырған орындаушылық мектебі, актерлік шеберлігінің стильдік және эстетикалық ерекшеліктері, сонымен қатар режиссерлік-педагогикалық қызметінің кәсіби мәдениетке қосқан үлесі талданады. Мақалада Т.Жаманқұловтың сахналық бейне жасаудағы көркемдік ізденістері мен ұлттық театр дәстүрін жаңаша интерпретациялау бағытындағы еңбектері сараланады. М. Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театрының ғасырлық тарихындағы кәсіби сабақтастық үрдісі контекстінде актердің орындаушылық табиғаты мен шығармашылық эволюциясы ашылады. Зерттеу барысында актердің репертуарлық палитрасындағы елеулі рөлдері – И. Оразбаевтың «Шыңғысхан», Б. Римованың «Абай десем...», Қ. Ысқақтың «Жан қимақ», М. Әуезовтің «Еңлік – Кебек», М. Байсеркеновтың «Абылай ханның ақырғы күндері», Р. Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне», Ә. Кекілбаевтың «Абылай хан», К. Аширдің «Қабыл – Адам Ата перзенті», М. Әуезов пен Н. Оразалиннің «Қилы заман», Кафканың «Құбылыс», И. Ғайыптың «Естайдың Қорланы» және басқа да туындылардағы кейіпкерлер жүйесі талданып, актердің көркемдік әдіс-тәсілдері, бейне тудырудағы психологиялық дәлдігі мен сахналық синтетизмі айқындалады. Сонымен қатар, Т. Жаманқұловтың режиссерлік қырынан К. Гоццидің «Турандот ханшайым», К. Шахимарденнің «Томирис», Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша», Гаджибейлидің «Аршын Мал-Алан» сияқты спектакльдердегі қоюшы ретінде ұлттық театр кеңістігіне енгізген жаңашыл шешімдері мен көркемдік концепциялары сарапталады. Мақала Тұңғышбай Жаманқұлов шығармашылығын қазақ театр өнеріндегі дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысқан феномені ретінде қарастырып, оның орындаушылық мектебінің теориялық және практикалық қырларын айқындауды мақсат етеді.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR31715839 «Әдебиеттану мен өнертану саласындағы іргелі зерттеулер: академиялық сабақтастық пен жаңа парадигмалар» жобасын іске асыру аясында орындалды.

Кілт сөздер: Тұңғышбай Жаманқұлов, актер, театр, сахна, спектакль, режиссер, рөл, орындаушылық өнер, кейіпкер, образ.

A.E. Mukan^{1*}, Zh.E. Turmaganbet²

¹Institute of Literature and Art named after M.O.Auezov,

²Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹amankeldi.mukan@gmail.com, ²tzhans@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-1402-6063, ²0009-0008-5919-1717

T. Zhamankulov's Acting Phenomenon in Contemporary Kazakh Theatre

Abstract. This article examines the creative individuality and professional phenomenon of Tungyshbai Kadyruly Zhamankulov – a prominent figure of the M.Auezov Kazakh National Drama Theatre, actor,

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

А.О. Мұқан, Ж.Е. Тұрмағанбет. Қазіргі қазақ театрындағы Т. Жаманқұловтың феномені // "Керуен". - 2026. №3, (92-том). - Б. 284-305. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2026.3-18>.

director, People's Artist of Kazakhstan, and laureate of the State Prize of the Republic of Kazakhstan. The object of the study is his acting school formed on the national stage, the stylistic and aesthetic features of his performance mastery, as well as the contribution of his directing and pedagogical activity to the development of Kazakhstan's theatrical culture. The article analyzes Zhamankulov's artistic pursuits in creating stage images and his efforts to reinterpret the traditions of the national theatre in a modern context. Within the century-long history of the M. Auezov Theatre, the research reveals the nature of his acting talent and the stages of his creative evolution. The study explores Zhamankulov's significant repertoire, including major roles in the following productions: I. Orazbaev's Chingis Khan, B. Rimova's When I Say "Abai"..., K. Yskak's Self-Sacrifice, M. Auezov's Enlik-Kebek, M. Baiserkenov's The Last Days of Abylai Khan, R. Mukanova's The Eternal Child, A. Kekilbaev's Abylai Khan, K. Ashir's Kabil – Son of Adam, M. Auezov and N. Orazalin's The Age of Turmoil, F. Kafka's The Metamorphosis, I. Gaiyp's Korlan of Estay, among others. His artistic techniques, psychological precision, and the synthetic nature of his stage embodiment are analyzed in detail. Special attention is given to Zhamankulov's directing work – his productions of C. Gozzi's Princess Turandot, K. Shakhimardan's Tomiris, Sh. Murtaza's The Moon and Aisha, and U. Hajibeyli's Arshin Mal Alan, which demonstrate innovative directorial decisions and original artistic concepts. Thus, the article considers Tungyshbai Zhamankulov's artistic legacy as a phenomenon that harmoniously combines tradition and innovation within Kazakh theatre art, aiming to identify the theoretical and practical aspects of his acting methodology.

Acknowledgments: The article was carried out within the framework of the project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan BR31715839 "Fundamental Research in Literary and Art Studies: Academic Continuity and New Paradigms".

Keywords: Tungyshbai Zhamankulov, actor, theater, stage, performance, director, role, performing arts, hero, image.

А.О. Мукан^{1*}, Ж.Е. Турмаганбет²

¹Институт литературы и искусства имени М. Ауэзова,

²Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова,

Алматы, Казахстан

E-mail: ¹amankeldi.mukan@gmail.com, ²tzhans@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-1402-6063, ²0009-0008-5919-1717

Актёрский феномен Т. Жаманкулова в современном казахском театре

Аннотация. В данной статье рассматривается творческая индивидуальность и профессиональный феномен выдающегося деятеля М. Ауэзовского Казахского национального драматического театра – актёра, режиссёра, Народного артиста Казахстана, лауреата Государственной премии Республики Казахстан Тунгышбая Кадыровича Жаманкулова. Объектом исследования выступает его актёрская школа, сформированная на национальной сцене, стилистические и эстетические особенности исполнительского мастерства, а также вклад режиссёрско-педагогической деятельности в развитие отечественной театральной культуры. В статье анализируются художественные поиски Т. Жаманкулова в создании сценического образа и его усилия по обновлению традиций национального театра через современную интерпретацию. В контексте вековой истории М. Ауэзовского театра раскрываются природа его актёрского дарования и этапы творческой эволюции. В ходе исследования рассматривается репертуар актёра, включающий значимые роли в спектаклях: И. Оразбаева «Чингисхан», Б. Римовой «Когда говорю "Абай"...», К. Ысхака «Жан кимак», М. Ауэзова «Енлик – Кебек», М. Байсеркенова «Последние дни Абылай-хана», Р. Мукановой «Вечный ребёнок», А. Кекильбаева «Абылай хан», К. Ашира «Кабал — сын Адама», М. Ауэзова и Н. Оразалина «Смутное время», Ф. Кафки «Превращение», И. Гайыпа «Корлан Естая» и других постановках. Анализируются его художественные приёмы, психологическая точность и синтетизм сценического воплощения образов. Особое внимание уделено режиссёрской деятельности Т. Жаманкулова — его постановкам К. Гоцци «Принцесса

Турандот», К. Шахимардана «Томирис», Ш. Муртазы «Ай и Айша», У. Гаджибейли «Аршин Мал-Алан», где проявились новаторские режиссёрские решения и оригинальные художественные концепции. Таким образом, статья рассматривает творчество Тунгышбая Жаманкулова как феномен, соединяющий традиции и новаторство в казахском театральном искусстве, и направлена на выявление теоретических и практических аспектов его актёрской школы.

Благодарности: Статья выполнена в рамках реализации проекта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан BR31715839 «Фундаментальные исследования в области литературоведения и искусствоведения: академическая преемственность и новые парадигмы».

Ключевые слова: Тунгышбай Жаманкулов, актер, театр, сцена, спектакль, режиссер, роль, исполнительское искусство, герой, образ.

1. Кіріспе

Өнер – өмірдің айнасы. Өнер туындысы табиғаттың қайталанбас әдемілігі мен сұлулығы, адам санасын сол ғажайып көріністі қайта қалпына келтіру арқылы дүниеге келеді. Адам сол табиғаттың сұлулығына елітіп, еліктеп сол көзбен көрген сұлулықты жүрегімен сезініп барынша ұқсатып жасауға талпынады. Өзін тандандырған ғажап көріністі барынша жеткізе суреттеген қылқалам шеберлері, ақындар, жазушылар, актерлер мен әншілер заманында асқақ туындыларды дүниеге алып келді және сахнадан орындайды. Адам қолымен жасалған барлық өнер, мәдениет туындылары шынайылықтың, сұлулықтың көшірмесі болады. Сол көшірмені айнытпай жасай алған адамдардың бойындағы талантты кейінгі ұрпақ үшін тәжірибе, үлгі болып көпшілікті тандандырады, рух береді, ұрпақтардың жадына сақталып оқулықтарға енеді. Қазақтың сахна және экрандық өнерінде өзіндік ізі қалған, ұлт өнері мен мәдениетінің әр саласында өзінің азаматтық позициясымен көрінген қоғамдық өмірдің қайнаған бел ортасында жүрген Қазақстанның халық артисі, Мемлекеттік сыйлықтың иегері Тұңғышбай Қадырұлы Жаманқұловтың мерейлі жасқа толуына байланысты алынған бұл зерттеу мақаланың мақсаты орындаушылық өнерімен танылған өнер тарланының шеберлік қырлары, орындаушылық феноменінің зерттеу. «Ақын боламын деп жүріп ән салуға әуестендім, ән салған боп жүріп инженер болуды аңсадым, инженер боламын деп жүріп театрдан бір-ақ шықтым. Мен осы театрға, өнерге түскен дән шығармын...» (Өл-Тарази, 2001: 34) – дегендей театрға өмір тәжірибесінен өтіп дайындықпен келген екен. Белгілі драматург Дулат Исабеков Тұңғышбай інісінің мерейтойы жайлы «Егемен Қазақстан» газетіне жазған шағын мерейтойлық мақаласында: «Оның шығармашылық жолына, суреткер-актер әрі режиссерлік жолына тоқталып жату тым ұзақ, Тараздан Меккеге дейін жаяу шыққанмен бірдей: «бала актер» Тараз болса, «дара актер» – Мекке. Тұңғышбай талай-талай жол азабын тартып, осы аралықты жаяу жүріп өтті» (Исабеков. 2023)–дейді. Біз мерейтой иесінің өмірі мен шығармашылығына тереңірек тоқтала отырып, сол «тым ұзақ» жолын таратып жазу күн тәртібіндегі маңызды тақырыптың бірі. Өнер адамының бойындағы шығармашылықтың бастау көзі, өнерге деген құлшыныс, сахнадағы адам рухының еркіндігінен туындайтын сан алуан сахналық образдар әлемі заманымыздың Т.Жаманқұловтай дара сахна суреткерінің өмірі мен шығармашылығы мысалында сипатталуы кейінгі буын зерттеушілерге, оқырмандарға қызықты болады деген ойдамыз.

2. Материал және әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Белгілі өнер саңлағының өмірі және шығармашылығын зерттеу әдісі етіп автор өзі көріп тамашалап, ой елегінен өткізген суреткердің сахналық ізденістеріне театртанушылық, өмірбаяндық жолын қоғамдық өмірмен байланыстыра қарастыру үшін хронологиялық, салыстырмалы-тарихи жүйелеулер негізгі бағдарға алынды. Актерлік сомдаған образдары мен режиссерлік шеберлік мәселесіне байланысты сараптамалық, дискурстық, нарративтік, эмпирикалық әдістер қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама

Сан қырлы шығармашылық бағытта еңбек еткен өнер иесі Т. Жаманқұловтың өмірі мен шығармашылығын зерттеу жұмысына негіз етіп алынған материал сахна шеберінің актерлік қырын ашатын сахнада сомдалған көркем образдар галереясы, режиссурасы арқылы сахнаға шыққан спектакльдерін талдау және қойылымдардың видеотаспаларын қарастырылды. Суреткердің әр жылдары жазып баспадан шығарған «Сөз», «Наз», «Шер» т.б. кітаптары, БАҚ бетінде жарияланған сұхбаттары мен мақалалары, актерлік және режиссерлік еңбегін сараптаған театр сыншыларының рецензиялары, ғылыми мақалалар мен монографиялық зерттеулер алынды.

3. Талқылануы

Тұңғышбай Қадырұлы Жаманқұлов (1948.2.10) Жамбыл облысы Байзақ ауданының Абай ауылында дүниеге келген. Қазақи ортада өскен Тұңғышбайдың адами ұстанымы мен рухани болмысы бала күнінен қалыптаса бастады. Ол өзінің өмір жолында ерекше ықпал еткен «ата мен апа баласы» болу дәстүрін, қазақ мәдениетінде бұл – баланың тәрбиесін рухани-адамгершілік негізде қалыптастыратын терең мәнді ұғымын сезінген жан. Ол: «Мен еркін өсіп, именбей ас ішіп, иілмей көп алдынан өтсем, көпке дейін артымнан атам тіреп тұрғандай болатын. Менің пірім – төлін жатқа бермейтін, жаулыққа айдап салмайтын, ел ішінде дербес мемлекет – атам мен апам еді» (Өл-Тарази, 2001: 48), – деп еске алады. Бұл сөздер актердің дүниетанымындағы рухани іргетастың қайдан бастау алғанына жетелейді. «Ата баласы» атану – отбасындағы ерекше мәртебе, дара мінез бен еркіндік қалыптастыратын әлеуметтік орта. Мұндай тәрбие моделі баланың бойына сенім, жауапкершілік, ар-намыс сияқты қасиеттерді сіңірген. Тұңғышбайдың әкесі Қадыр туралы айтқан естеліктері де оның азаматтық көзқарасының қалыптасу жолына меңзейді: «Сталинге қатты еліктейтін, өмір бойы галифе шалбар мен китель киіп өткен әкем Қадыр Мойынты-Шу темір жолын, кейін Шолақтау, Көктал, Жаңатас, Байжантас телімдерін салуға ат салысқан» (Токпанов, 2005: 133), – дейді ол. Мұнда ұқыптылық, еңбекқорлық, тәртіп пен намысқа негізделген өмір салты жатыр. Жаманқұловтың тұлғалық болмысы мен өнердегі шынайылығы осы отбасылық құндылықтармен тікелей сабақтас. Балалық шағынан сіңген үлкенге құрмет, сөзге беріктік және әділдікке ұмтылыс кейін оның сахналық бейнелерінде де терең көрініс тапты.

Тумысынан елгезек, жаңалыққа құмар, естігенін тез меңгеретін бала Тұңғышбайдың зеректігі алғашқы мектеп жылдарынан-ақ көзге түскен. Өз естелігінде ол: «Бойым тез өсті ме, әлде менен басқалардың бәрі бәкене болды ма... балалар тұтығып тұрғанда мен судыратып шығам» (Өл-Тарази, 2001: 36), – деп жазады.

Табиғи алғырлық пен қағілездік кейін оның шығармашылық және интеллектуалдық болмысының қалыптасуына негіз болды. Балалық шағынан еңбексүйгіштікке бейім болған Тұңғышбай теміржолшы әкесіне қолғабыс етіп, тұрмыстың ауыртпалығын ерте сезінді. Сол еңбектен тапқан алғашқы жалақысына анасының домбыра сатып әперуі – оның өнерге деген ішкі ұмтылысының алғашқы нышаны еді. «Қолыма тұңғыш қалам ұстатқан әкем еді, домбыра ұстатқан анам болды, ал оның қазақы қоңыр үнін көкейіме құйып берген атам мен апам...» (Өл-Тарази, 2001: 52), – деген естелік Тұңғышбай шығармашылығының отбасылық, дәстүрлі тәрбиеден бастау алғанын айғақтайды. Қазақы құндылықтарға сүйенген осындай орта оның рухани қалыптасуына, эстетикалық талғамының дамуына және сахна өнеріндегі дара тұлғалық болмысының қалыптасуына шешуші әсер етті.

Бала жастан әдебиет пен өнерге бейім болу – қазақ ауылындағы табиғи құбылыс. Соғыстан кейінгі ұрпақтың балалық және бозбалалық шағы – ел еңсесін тіктеуге ұмтылған қоғамның еңбекпен, үмітпен өрілген кезеңі еді. Сол дәуірдің рухани өмірі шектеулі ақпарат көздерімен – газет-журнал, радио мен сирек ұйымдастырылатын концерттер арқылы тарайтын. Ал басты рухани азық — «кірәсін шамның алакеуім жарығының айналасына жиналған атам-әжем, әке-шешем жылап отырып тыңдайтын ертегі-қисса, жырлар» болатын (Жаманқұлов, 2020). Осындай ортада өскен Тұңғышбайдың қиял әлемі мен көркемдік талғамы да ауыз әдебиеті арқылы қалыптасты. Өзінің естелігінде ол ауылға айына бір рет келетін киноның өзіне қызықсыз болғанын айтады: «Атамның қиссалары мен хикаяттарының қасында фильмдер дәмсіз, шылғи өтірік сияқты көрінетін» (Өл-Тарази, 2001: 31). Бұл де оның көркем сөздің қуатына, ауызша баяндаудың эмоционалды әсеріне ерте еліткенінің айғағы. Тұңғышбайдың кейінгі шешендік қабілеті, көркем баяндау мәнері мен сахна тіліндегі шеберлігі осы рухани тәжірибеден тамыр тартқан. Атасы мен апасының әңгімешілдігі мен ұлттық поэтикалық дәстүрдің ықпалы оны сөз қадірін түсінуге, көркем ойлауға баулыды. Ұлт мәдениетінде ұрпақ тәрбиесінің іргелі мектебі болған, бүгінде сиреп бара жатқан рухани сабақтастық бұл тұста да тайға таңба басқандай.

Тұңғышбайдың бойы мен ойы толыса келе, оның қызығушылық өрісі де кеңейіп, поэзия мен сахна өнеріне бет бұрады. Өлең жазып, ән айту арқылы шығармашылыққа алғашқы қадам жасаған ол, алғашында әсер етпеген кино әлеміне кейін ерекше қызығушылық танытады. Әсіресе, сол кезеңде қазақ көрермені арасында кең тараған үнді фильмдері мен Радж Капур сынды актерлердің бейнелері жас Тұңғышбайдың эстетикалық талғамын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Өз естелігінде ол: «Ерімбет ағаның ерекше ықыласы мен парасатынан болар, көбіміз әдебиетке үйір болып, тіпті өлең де жазып, ақындардың ауылына көрші қонған кездеріміз де болды... Өнер алды – қызыл тілге ғашық еткен осы Ерімбет ағамыз еді» (Өл-Тарази, 2001: 134), – деп жазады. Бұл ұстазы кейін де шәкірті Тұңғышбайдың өмірін өнерге түбегейлі бет бұруда ерекше рөл атқарды.

Танымал театр режиссері Асқар Токпанов Жамбыл облыстық драма театрына спектакль қоюға келген сәтте, Тұңғышбайдың ұстазы Ерімбет ағай талантты шәкіртің сырттай таныстырып, режиссерге оның өнерге бейім қабілеті туралы жылы мінездеме береді. Осы кездесудің Тұңғышбай Жаманқұловтың болашақ кәсіби бағытын

түбегейлі айқындауда шешуші рөл атқарғаны анық. Өнерге құштар жасөспірімнің шығармашылық өрісін кеңейтіп, талантының ұшталуына ықпал еткен тұлғалардың бірі – мектеп мұғалімдері. Тұңғышбай бұл туралы: «Мектебімізде драма үйірмесі болған жоқ, бірақ поэзия, көркемөнерпаздар үйірмесі өте жақсы жұмыс істеді. Ән сабағы мен оның үйірмесін жүргізген қазаққа бергісіз Отто Рудольфович Фриманды өмірі ұмытпаймын, ал бізді өлең-жырға тәнті еткен, өзімізден бір-екі-ақ жас үлкен Ыбырайым Шайқысыламовты еске алам» (Өл-Тарази, 2001: 134), – деп еске алады. Сондай-ақ, сынып жетекшісі Құдиярбек ағай, мектеп директоры Тасжүреков секілді ұлағатты ұстаздар, ауылдағы еңбек адамдары мен отбасының ықпалы оның тұлғалық қалыптасуына негіз болды. Өзінің балалық шақтағы, өнерге алғаш қадам басқан кездегі есте қалған әсерлерін жинақтай келе Тұңғышбайдың «Жыл он екі айда мектепте, клубта өтетін ойын-сауық пен көркемөнерпаздардың концертінен менің фамилиям түспейтін. Мектептің радиоторабынан да шырылдап кеп жатқаным» (Өл-Тарази, 2001: 52)- деген ойынан балалықтың базарынан олжалы оралған бозбалалық кезеңдегі түрлі кедергілерге қарамастан Тұңғышбайдың азамат болып қалыптасу, өсу жолын көреміз. Кейін Тұңғышбай өз шығармашылық жолының бастауы туралы: «Дала кеземін деп әншіл боп, далада тудым деп өлеңшіл боп, ақыры аудандық газеттің ақын қызметкері Лесбек Шолпанқұловтың меншігіне айналдым да, еріксіз штаттан тыс тілші болып шыға келдім» (Өл-Тарази, 2001: 70), – деп жазады. Бұл да болса Тұңғышбайдың өнер, ғылым атты сан-салаға бөлінген болашақ айналысатын қызметінің негізгі қадамдарының алғашқы баспалдағы болатын.

Алматыға баруды ұмытып, оқуын алыстан арбаламай жақыннан тауып, Жамбыл қаласындағы Гидромелиоративтік-құрылыс институтының механика факультетіне түсіп, инженерлік мамандықтың шылбырынан ұстаған Тұңғышбай физика мен математика, химия мен сопрамаат секілді өнер ауылына үш қайнаса сорпасы қосылмайтын пәндерді игеруге арнайды. Студенттік өмірдің алғашқы жылдарында тандаған мамандығының қыр-сырына тереңдей еніп, оқу-тоқудың қызығын студент жастардың шығармашылығымен қатар жалғастырады. Тіпті өнерге түбегейлі бет бұрмас бұрын сол институттың алғашқы екі курсын да тәмәмдап үлгереді.

Т. Жаманқұловтың актерлік өнерге келуі алдын ала жоспарланған немесе мақсатты шешімнің нәтижесі емес, тағдырдың өзіндік бұрылысы еді. Механика факультетінің озат студенті ретінде техника ғылымдарының қыр-сырына дендеп жүрген Тұңғышбайдың бойындағы өнерге деген құштарлық кенеттен оянды. Бұл өзгеріске себеп болған тұлға – Жамбыл облыстық драма театрына М. Әуезовтің «Абай» пьесасын қоюға келген әйгілі режиссер, профессор Асқар Токпановпен кездесуі. Сол сәттен бастап Тұңғышбайдың өмір жолы түбегейлі өзгеріске ұшырады. Өзі кейін есіне алатындай, Асқар Токпанов оның бойындағы табиғи талант пен өнерге деген ішкі қуатты оятты. «Мен ол кісіні әлі күнге дейін Пайғамбар санаймын» – деген (Токпанов, 2005) Тұңғышбайдың сөзі ұстазға деген терең құрметтің ғана емес, тағдырлы тәлімнің де куәсі. Өнердің киесін, сахнаның тазалығын өмірлік ұстаным еткен Асқар Токпанов шәкіртіне де осы қағиданы дарыта білді. «Асқар ағам – мені ұлы сахнаға итеріп шығарған, бойыма батылдық дәнін еккен, шындық жолында күресуді аманат еткен соңғы Тәлімгерім еді» (Токпанов, 2005: 140) – деген актер естелігі де

осының айғағы. Ұстазының өнердегі адалдық пен әділет жолындағы күресі, кәсіби биік талғамы мен адамдық тазалығы Тұңғышбайдың азаматтық және шығармашылық болмысын қалыптастырды. Журналист Н. Аралбайұлына берген сұхбатында ол өзін «шындық пен әділетті іздеп алаңғасар болып жүрген адаммын» деп сипаттайды (Аралбайұлы, 2022). Бұл сөздер Тұңғышбайдың өмірлік ұстанымына айналғандай. Театр мен қоғамдағы жалғандыққа қарсы күресте ол да ұстазы секілді сынға түсіп, бірақ сынбаған тұлға ретінде көрінеді. Осы қырынан алғанда, Т. Жаманқұлов – Асқар Тоқпанов дәстүрін жалғаған, өнердегі шындық пен адамгершілік ұстанымының символына айналған сахна саңлағы.

Маңдай терін сығып жон арқасын сылып алған осы екі сабақ болмаса басқаларын тәп-тәуір аяқтаған Тұңғышбайдың тынысы келесі курсқа келгенде ашылып сала береді. Ол өзі: «Екінші курсқа, сөзге жеткенде ғана менің «сарайым» ашылып, Тараздағы өзімнің техникалық вузма қайтамын ба деген үрейлі ойымнан бастаған мені Хадиша апам театрға орыс тіліне тәржімәшілікке жұмысқа тұрғызды» (Тоқпанов. 2005: 78) – дейді. «Актер шеберлігі» пәнінің негізгі мақсаты мен міндеттерін осы жерде ұғынып сол курста А.Чеховтың «Аю» пьесасынан Сидоровты орындап ұстаздар қауымының көңілінен шығады. Осы сәттен бастап сахнада образ жасау, ролді орындауда оның астарын ашу, сахналық әрекеттің сахналық сөзбен тығыз қабысуы секілді актерлік жұмыс қалыбын, зерттеу нысанының бағыт-бағдарына тереңдеп енеді. Оқуда озат болып алдыңғылар қатарынан көрініп, лениндік стипендия алатын, театрдан ілеспе аудармаға, кейін үшінші курстан актерлік құрамға қабылданып алатын айлығы бар жағдайы түзеліп алаңсыз шығармашылық айдынында жүзеді. Осылай жалғасқан оқу-тоқу жылдарын қорытындылар кезде Тұңғышбай дипломдық жұмыстардың басты рольдері: А.Островскийдің «Кешіккен махаббатында» Николайды, Б.Майлиннің «Жалбырында» Жалбыр рольдерін сомдайды. Театр мамандарының, ұстаздарының көзіне көрініп келешегінен үміт күттіретін актер мамандығы бойынша 1973 жылы Қазақ ұлттық консерваториясының (бұрынғы Алматы мемлекеттік өнер институты) «актерлік» факультетін үздік бағамен бітіреді.

4. Зерттеу нәтижесі

Т. Жамақұлов өзінің өмір жолы мен өнердегі шығармашылық жұмысын осы кезден бастап М. Әуезов атындағы Мемлекеттік академиялық драма театрымен ресми байланыстырады. 1970 жылы Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрының актерлік құрамына студент кезінде алынып, шығармашылық өмірінің негізгі бөлігін осы театрға қызмет етуге арнады. Кәсіби сахнадағы Т. Жаманқұловтың алғашқы орындаған ролі 1971 жыылдың көктемінде Қ. Мұқашевтің белгілі поэзияның құлагері Илияс Жансүгіровтің өмірі мен шығармашылығына арналған Қадыр Жетпісбаев режиссурасымен қойылған «Дала дастаны» спектаклінен эпизодтық Бейсенбай Көдесов деген революционер, ауыл мұғалімінің ролін орындаудан бастайды. Одан кейінгі кезекті ролі режиссер А. Пашковтың қойған башқұрт драматургі Х. Ибрагимовтың «Башмағым» комедиясында Із кесуші, Қ. Жетпісбаевтың режиссерлігімен қойған Қ. Мұхамеджановтың «Бөлтірік бөрік астында» комедиясында Арыстанның рольдерімен жалғасын тауып кете береді. Олар: Бақтығұл (Қ. Ысқақов «Таңғы

жаңғырық»), Мырзахмет (Т. Ахтанов «Жоғалған дос»), Демесін (Д. Исабеков «Кішкентай ауыл»), Көтібар, Сырым (М. Әуезов «Айман – Шолпан», «Қарагөз»), Жалмұхан (Ғ.Мүсірепов «Ақан сері – Ақтоқты»), Абылай хан (Ә. Кекілбаев «Абылай хан», М.Байсеркенов «Абылай ханның ақырғы күндері»), Әбутәліп (Ш. Айтматов «Ғасырдан да ұзақ күн»), т.б. Бұл рольдерде Т.Жаманқұлов өзінің ұлттық және әлемдік театрдың актерлік мектебінің дәстүрін терең меңгерген, орындаушылық диапазоны кең актер екенін танытты. Сахнадағы жұмыстарында актер алыстан шабатын тынысы кең эпикалық тұлғалардан бастап заманның сан алуан кейіпкерлерінің образын сомдады. Театрдың әр жылдар тарихи жылнамасына бұл қойылған талантты спектакльдер мен Т.Жаманқұловтың орындаған рольдер жайлы аға буын театр зерттеушілері Б. Құндақбайұлы, А. Қадыров, Ә. Сығай, т.б. жұмыстарында тілге тиек болып орнықты бағасын алды. Эпикалық пландағы ұлттық фольклорлық материалдан бастап өзгерген уақыт пен қоғамның сан түрлі пландағы кейіпкерлерінің бейнесі сахна мен экраннан кейіптелді. Біз әріге бармай беріректе сахнаға шыққан бірнеше сахналық жұмыстарына тоқталмақпыз.

«Жетпіс бірінші жылдың көктемінде Қадыр Жетпісбаев «Дала дастаны» атты Ілияс Жансүгіровтің жастық шағынан елес беретін ақын Құдаш Мұқашевтің алғашқы пьесасын сахналады. Басты рольді – Ілиясты Әнуар орындайтын болды. Өздігінен жасалған алғашқы жұмысы болғандықтан ба, Әншөк барын салды. ... Премьера өте табысты өтті, ду қол шапалақтар, құшақ-құшақ гүлдер! Қадыр Жетпісбаевтың болса екі құлағы езуінде – маз! Мұның мәнін кейін түсіндік қой. Сөйтсек, театр тірі организм болғандықтан да оған жаңа леп, жаңа үрдіс, жаңа эстетика, актерлік ойын өлшемінің өзге тәсілі қажет екен де! Соның уақыты келген екен де! Қадекең мен Әнуар сол өзгерістер мен талғамдық ауысымның басында болған екен ғой! Сол кезеңде дәуірлеп тұрған узурпаторлық режиссураның, актердің реквизит сынды оның қолындағы қуыршағы қалпының тозығы сонда-ақ жеткен екен де, оның бәрін кейін, «тамырымыз жуанданғанда» білдік қой! Талғамдық ауысымның жеткенін, соны алғаш театр тініне енгізбек болып жанталасқан Нұрмұхан Жантөриннің «ақылдан азап» шегіп, театрда қуылуының себебі сол екенін де кей-і-ін ұғындық! (Әл Тарази, 2008: 45-46), – дейді. Бұл сол кездегі қазақ сахнасына, актерлік ойынға да келген соны лептің театр сахнасынан, режиссерінен өзіне байыздайтын тұрақ таппай жүрген кезі болғанын байқаған Тұңғышбайдың пайымы. Жаңалық жасауға жаңа күш – талантты, интеллектуалды актерлік күш келіп, есік қаққанымен әлі кіруге рұқсат жоқ кезі екен. Театр бір режиссердің аузына телміріп, сол екінші, үшінші режиссерлер жұмысы көрінбей қалып жатқан кездің көрінісі болатын. Ал Н. Жантөрин, Ә. Молдабеков секілді біртуар талантты актердің өзіндік ізденісіне, олардың шығармашылық жолындағы құбылыс болған қырларына, қазақ сахнасындағы сол кезде шешімін таппаған жолдардың бағасын беру келешектегі зерттеу жұмысының тақырыбы.

Осындай жас та болса замандас ағалардың жаңаша соққан жүрек лүпілінен жаралған қойылымдағы шағын эпизодтық роліден бастау алатын актер Т. Жаманқұловтың еліміздің бас театры сахнасындағы шығармашылық ғұмыры талай дәуірдің тұлғаларын, сан-алуан образдар галереясын сомдауға мүмкіндік алды. Бұл 1970-ші жылдар қазақ сахна өнеріне жаңа буын режиссерлердің, жас толқын

актерлердің, өткен тарихтан азаматтық батыл да салмақты үні басым заманауи драматургияның келуімен бірге отандық классикаға айналған шығармалардың қайталанып қойылған кезеңі. 1960-шы жылдардың аз ғана уақыт бой түзеткен жылымақ дәуірі кетіп, кеңестік заманның тоқырау деп аталатын кезіне өтіп сахнадағы геройлардың өмір сүруісі мен әрекет ету кеңістігін идеологиялық ұстаныммен өлшеп-пішіп берген сүрлеуімен жүріп өткен кезі.

«Өмірде де, рольдерімде де барымды, шынымды, жан айқайымды айттым» дейтін актер Тұңғышбайдың бар болмысын сахнада сомдаған рольдерінен көреміз. Олардың қатарында тарихи тұлғалар галереясы, соның ішінде қазақ халқының сындарлы сәтінде халқына жол көрсеткен, елі мен жұртына тұтқа болып билік айтқан хандар мен сұлтандардың рольдері актер Т. Жаманқұловтың қоржынында бір төбе. Әр қайсысы өзіндік ізденіс, таным-толғаныспен әрекет ететін: Абылай хандар, Әбілқайыр хан, Махамбет, Жәңгір хан, Сырым сұлтан мен Эдип патша, Қайыр хан, т.б. образдары қоғам мен уақыт талабынан туған суреткердің ізденістерінен болатын. Бұл рольдер театр мен кинодағы Т. Жаманқұловтың актерлік қырын, өзіндік даралығын жарқырата ашқан, сахна мен экраннан әрбір көрермен жадында сақталатындай келбеті биік, парасатты, биліктің тағында отырып елдікті әріден ойлайтын, елі-жері халықының жарқын болашағына сенімі мол, сол үшін аянбай тер төккен, нелер қиын-қыстау сындарлы сәттерді халқын топ бастаған серкеше соңына ілестірген тау тұлғалар болып халықтың жадында қалды. Мұнда театртанушы Анар Еркебай айтқандай, «The actor should not blindly imitate the form that is imposed from outside, he must immerse into the essence of the image performed, understand its gist, turn its experiences into his own» (Максим, Еркебай, Нұрсұлтан, 2019: 132). Бұл қағида Тұңғышбайдың әрбір тарихи образға жеке зерттеу мен шығармашылық көзқараспен келгенін дәлелдейді, оның сахнадағы шынайылығы мен ұлттық бояуын айқындайды.

Ғұлама жазушы-драматург М. Әуезовтің 125 жылдық мерейтойы жылында бас театрдың арнайы қойылымдарының бірі ұлы Абайдың Ғақлия сөздерінің негізінде режиссер Ж. Жұманбайдың сахналық нұсқасын дайындап қойған «Қара» спектаклінде актер Т. Жаманқұлов Бірінші кейіпкерді сомдады. Спектакльдің көп санды кейіпкерлерінің ішінде аталы сөзімен елдікке бастайтын, барлық болмыс-бітімінен іштегі терең философиялық мәнін ашуға күш салды. Ұлы Абайдың «Қара сөздерінен» туындаған «Қара» атты драма-диалогы, спектакльдің мәтіндік негізі тұтастай Ұлы Абайдың қара сөздерінен тұрады. Мағынасы терең, әр алуан бөліктен тұратын «Қара сөздерін» бір тұтас сахнаға лайықтаған және спектакльдің қоюшы режиссері Ж. Жұманбай актер Т. Жаманқұловтың адами-шығармашылық болмысын өзінің ұжымдық спектаклінің протогонист-актері ретінде енгізеді. Кеше мен бүгінгі өмірді жалғастырған, тек қазаққа ғана тән емес, барша адамзат үшін маңызды ой түйетін бұл шығарманың жанрын автор «драма-диалог» деп анықтап, Ұлы ақын, философ ретінде елге кең таныған жалқы Абай Құнанбайұлы бұл спектакльде көптеген Абайлардың өзді-өзімен болатын драмалық диалогына айналған. Орындаушылар саны сахнадан 30 актер – 30 Абай болып өзара диалогке түседі. Ж. Жұманбай спектаклінің назар аударарлық бірнеше ерекшеліктер атап кетеміз. Алдымен, бұл қойылым «Абай – Қазақ, Қазақ – Абай» деген ажырамас ұғымда оқылған. Абайдың

барлық шығармашылығы, қара сөздері өзінің халқына арналғандықтан, оны театрдың 30 актерінің бәрі Абай болып орындауы осындай ойларға жетелейді.

Осы ауқымды спектакль «Ей, мұсылмандар! ...» деп жас жағынан Бірінші кейіпкерді орындайтын актер Т. Жаманқұловтың саңқ еткен қаратпа сөзінен басталады. Қобыздың зарлы үнінің сүйемелімен басталатын 28-ші қара сөзде өзінің шарықтау шегіне жетеді. Бәрі шеңбердің ішінде құрсаулы тар кісенге таңулы топтың басы болып шығып дәрет алып тазарғаннан кейін актерлердің ұйлығып тұрып бастайтын бұл сахнасы үлкен динамикалық даму үстінде көрерменді өзінің энергетикалық тұңғық та терең ой-салмағымен 34-ші қара сөздегі «Адам баласына адам баласының бәрі – дос. Не үшін десей, дүниеде жүргенде туысың, өсуің, тоюың, ашығуың, қайғың, қазан, дене бітімің, шыққан жерің, бармақ жерің – бәрі бірдей, ахиретке қарай өлуің, көрге кіруің, шіруің, көрден махшарда сұралуың – бәрі бірдей, екі дүниенің қайғысына, пәлесіне қауіпін, екі дүниенің жақсылығына рахатың – бәрі бірдей екен. Бес күндік өмірің бар ма, жоқ па?» (Абай (Ибраһим), 2005: 120), – деген ойдың айтылуымен еселеп артады. Қиямет күн келіп, сұрақ-жауапқа тартылар сәттегі пендеге қойылар сұрақтар Абайдың қуатты тілімен барлық актерлердің бірге орындауында залға қойылатын үлкен сұрақ болып құлақта жаңғырады... Бұған дейінгі әзіл, қалжың, ойнақы, ашу-ызамен айтылған талай сөз, астарлы ой, жекеленген эмоциялық серпілістер бірнеше қабат күшке, еселенген қайрат пен жігерге көбейтіліп автордың айтпақ ойымен режиссер сахнадан көрерменді көміп тастағандай.

«Кемел ақын, кемеңгер ойшыл» атты зерттеу мақаласында академик Зәки Ахметов: «Абай шығармаларының мағнасын терең бойлап ұғып-түсіне алсақ, өткен заманды, елдің жайын, халықтың тағдырын, ой-арманын тани аламыз. Және сол арқылы қазіргі заманды, кешегі мен бүгінгіні, келешегімізді де бағдарлаймыз» (Ахметов, 1995: 46) – деген екен. Ғалымның ойын қазақ театрының сахнасына қойылған Ж. Жұманбайдың жаңа спектаклі толығымен дәлелдей түсті. Театр өзінің репертуарына енгізген жаңа қойылымында ертеңіне зор үмітпен көз тіккен ұрпаққа, бүгінгі қоғамның кейбір жағымсыз көзқарасынан арылуға бастайтын жол, бағыт сілтейді. Абай осы кезге дейін де елдің, ұлттың болмыс-бітімін танытқан, арман тілегін анықтап бере алған, алға басқан қадамының бағдарын айқындаған алып тұлға бола алған. Актер Т. Жаманқұловтың отыздың бірі болып сомдайтын Бірінші орындаушысы спектакльдің өн бойында ұжымдық шығармашылық ойында көпшіліктен дараланбаса да өзіндік салмақ жігері, актерлік орындаушылық келбетімен сахналық іс-әрекеттің басы-қасында, алдыңғы шебінен бой көрсетіп ортақ шығармашылыққа бірінғай көңіл-күй мен ерекше серпіліс беріп отырды.

Адамның баласы – жер бетін мекен еткен барлық тіршілік иесінің ішіндегі ең ақылды, ең саналы, ең епті, ең қауіптісі саналады. Табиғат және Адам арасындағы шеті мен шегі жоқ тылсым жұмбақтардың шымылдығын ашуға арналған қазақ әдебиетіндегі шоқтығы биік көркем дүниелердің бірі Оралхан Бөкейдің – «Қар қызы» повесі адам бойында әлі терең үңіліп қарастыратын жұмбақтың тереңіне үңіледі. Жазушы қаламынан туындаған оның шығармашылық ізденісін танытатын кең танылған туынды өткен ғасырдың 70-80 жылдары жазып, редакциялық тұрғыдан қайта толықтырылған «Қар қызы» повесінде табиғат-ананың аясын мекен еткен

адамдар жайлы айтқан ойлары бүгінгі күні де өзектілігінен айырылған жоқ. Табиғатты негізгі айтпақ ойына фон ретінде қарастыра отырып, автор адам жанының жұмбақ қырлары мен көзден таса сырларын, оның ішкі жан дүниесінің түкпірінде жатқан сырларын ашуға үңіледі. Күнделікті күйбең тірлікте байқала бермейтін пенденің қиын-қыстау сәттегі ерекше ашылатын «мені» жайлы терең философиялық толғамы. Бастысы Оралханның бұл шығармадағы кейіпкерлерінің заманы, тыныс-тіршілігі актер Т.Жаманқұловтың жасымен, заманымен жақын келетін актердің осы кездегі көңіл-күйін де жақыннан берген шығармадан болуы.

Халқымыздың түсінігінде, қоршаған ортамен қарым-қатынаста сақталуы тиіс экотепе-теңдіктің ХХІ ғасырда да бұзылмауы керектігі күн тәртібінде. Автор О.Бөкейдің ізімен режиссер Ж. Жұманбайдың қойған «Қар қызы» спектаклі көрерменге, адамдарға жер бетіндегі Қоңқай шалды сипаттау арқылы қоғамдағы кереғар қылықтар мен келеңсіздіктерді меңзейді, абай болуға шақырады. «Түсінбейтін не бар. Ол адастырады, мен тауып аламын. Монданақтай жердің бетін, бір жақсы, бір жамандық жайлаған. Ал егер мен осы Айыртаудан көшіп кетсем, Қоңқай зәлімнің жеңгені ғой. Осылайша андысып өмір жалғасады. Тегінде, сенің де өз Қоңқайың бар. Басқалардың да...» дейтін Сиыршы шалдың сөзі арқылы театр көрерменге ой тастайды, ойлансын, құлағы түрік жүрсін дейді. Десекте, Т.Жаманқұловтың Қоңқайы – өзі басынан өткен және өткізіп жатқан сан-алуан өмір тәжірибесінің жинағындай, сол қоғамның әр кездегі әділетсіздігі пен әлімжеттілігіне қарсы тұратын өзіндік «қоңқайшылдық» табиғатына үңілуі арқылы ашылған театр сахнасындағы сирек кездесетін рольдерінің бірі.

О. Бөкейдің М. Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театры сахнасына қойылған «Қар қызы» спектаклінде Қоңқайдың бейнесі актердің табиғаты мен болмыс-бітіміне сай келетін, ішкі және сыртқы көңіл күйінен дерек беретін бірбеткей, тоңмінез, қоғам мен адамдар ортасы түсіне бермейтін, оның аты естілгенде үрпиіп үрке қарайтын жұмбақ бейне болып көрермен есінде қалды. Актер Т. Жаманқұлов бұл кісікіік сұсты, санасына өткеннің жазылмастай жарақаты қалған жалғыздықтың символындай Қоңқайдай кейіпкерімен есте қалды.

ХХ ғасырдың соңғы ширегінде қалың көрермендер үшін «Тамаша» ойын-сауық отауының орны ерекше болатын. «Тамаша» алғаш рет 1978 жылдың желтоқсанында орталық телевизиядан бағдарлама түрінде эфирге шығады. Тек арада төрт жылдан кейін ғана «Тамаша ойын-сауық отауы» ретінде Республика сарайының сахнасында қалың көрермендерге қойылады. Тұқанның курстас досы әрі сахнадағы әріптесі ҚР Еңбек сіңірген әртісі Қадырбек Демесін бір сұхбатында: «Бұның негізін құрған 4 адамды айырықша атап өтемін. Олар – режиссер марқұм Лұқпан Есен, редактор Қойшығұл Жылқышиев және екі актер. Қазір Еңбек сіңірген әртістер, ол кезде жай ғана әртіс – Құдайберген Сұлтанбаев пен Тұңғышбай Жаманқұлов. Олар «Тамашаның» түп қазығын қадаған!» (Тамаша ойын-сауық отауына 30 жыл толды. 2008), – деген еді. Бұл академиялық театрдағы актерлікке қосымша жұмыс, бірақ театрдағы актерлік рольдерінен гөрі танымалдыққа қалың көрермендерге танымалдылыққа төте бастайтын жол болды. Халық тұрмысына телевизияның кеңінен кіріп, экраннан ел ішінде болып жатқан талай қызықты ситуацияларды

«нағашы – жиен» болып қаузаы бастаған кез болатын. Бұл – ел-жұрттың ықыласы мен ризашылығы ерекше ауған жоба болды. Десекте, Т. Жаманқұловтың шығармашылық өмірінің бұл кезеңіндегі жетістіктеріне өкпесі жоқ болса да, негізгі айналысатын ісі – театрдағы актерлігіне тұсау боларын, кері ықпалын білгендіктен өзінің өмірлік ісіне толығымен қайта оралғандығын көреміз.

Тұңғышбай Жаманқұлов – еліміздің кино өнерінде өзіндік із тастаған бүгінгі аға буын актерлеріміздің бірі һәм бірегейі. Ол осы кезеңге дейін ірілі-ұсақты 50-ден аса фильмге түсіп, отандық экрандық өнердің дамуына да елеулі үлес қосты: Чекист («Отқа оранған Орал»), Тәңірберген («Қан мен тер»), Әбілқайыр («Жаушы»), Оразмерген («Ақырғы аманат»), Болат («Тарғыл қауын»), Әзімхан («Қаралы сұлу»), Қайырхан («Отырардың күйреуі»), Құнанбай («Жас Абай») бейнелерін өзіне тән ерекше шеберлікпен сомдап шықты. «Отырардың күйреуі» фильміндегі Қайырхан ролі үшін Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды.

Бүгінгі отандық театр өнері, орындаушылық өнердің хал-жайы Т. Жаманқұловтың ылғи назарында және әрбір кездесуінде осы мәселелер төңірегінде әңгіме өрбітіп отырады. Жастарға айтары мол, білгісі, алғысы келетін өнерлі өрендерге берері бар сахна шеберінің әңгімелеу стилі, баяндауы қызықты. Әңгіме тақырыбы театр болғанда сахналық мәдениеттің сақталуы, орындаушының интеллектуалдық деңгейін көтеру, өзін-өзі жетілдіру актердің ішкі және сыртқы мәдениетін жетілдіру бәрі-бәрі толғандырады. Қазіргі театрдың тынысы жайлы пікірін білгісі келген сұраққа: «Жастар өнерге жеңіл-желпі келеді. Ұлтжандылық, үлкен тұлғалық қасиетке талпыну, дайындығы аз. Актер етікші емес. Ол халықтың алдына шығатын терең адам болуы керек. Сөйлегенде оның тереңдігі көрініп тұру керек. Сөз айтқан бөлек. Маған бір кітаптың сөзін қалай жаттайсыз? деген режиссерге ренжимін. Қарағым, мен сөз жаттамаймын, ол менің сөзім болып кеткен, «Абылайда» Абылай болып, «Қан мен терде» Тәңірберген болып өмір сүрдім. Кейіпкердің өмірін ойнамайды, кейіпкердің өмірін сүру керек» (Аралбайұлы. 2023), – дейді. Бұл – аға актердің, сахна шеберінің бүгінгі сахнаға келіп жатқан жастарға қарата айтқан ақылы.

Бәрі жақсы білетін, елге танылған актер Т. Жаманқұловтың режиссер мамандығын игеру мәселесі жеке тақырып болып зерттеуді қажет етеді. Тұңғышбай-актерден – Тұңғышбай-режиссерге қалай қадам жасалды? Бұл заңдылық болатын. Осы жағына зер салғанда актерден режиссер шығуы бұл қазақ театрында жиі кездесетін көрініс. Соның ішінде актерлік жұмысын педагогикамен қатар алып жүрген Т.Жаманқұловтан режиссерлік жұмыс нәтижесін күтуіміз орынды. Алдымен, өзі сахнада орындаушы бола жүріп, талай режиссердің қойылымдарына қатысуы қайталанбас құнды тәжірибе болды. Екіншіден, сол актерлік өмірінің алғашқы қадамынан бастап шеберлігін педагогикамен ұштастыруы оның режиссер ретінде танылуына жол ашты. Оның педагогикалық қызметі 1974 жылдан басталады. Алдымен М. Әуезов атындағы Мемлекеттік академиялық қазақ драма театры жанында екі жылдық Театр студиясында шәкірт тәрбиелеп, олардың дипломдық спектакльдерін таңдап, сахнада режиссерлік шешімдерімен, декорация, жарық, музыка, дыбыспен әрлеу жұмыстарының бәріне араласып, спектакль қою жұмысының үдерісін толыққанды жүріп өтеді. Сол Театр студиясын бітіруші түлектердің дипломдық жұмысы ретінде

орыс-кеңес жазушысы М.Горькийдің «Шыңырау түбінде» және испандық танымал драматург Гарсиа Лорканың «Бернарда Альбаның үйі» т.б. спектакльдерін қояды.

1979 жылдан ол Алматы мемлекеттік театр көркемсурет институтында (Қазіргі Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясында) актерлік шеберлік бойынша сабақ беріп, жеке курс жүргізе бастайды. Ол жерде өзінің ұстазы КСРО халық артисі Х.Бөкееваның шеберханасына ассистент болып бастаған Тұңғышбай өзінің актерлік тобының оқу-ағартушылық, дипломдық жұмыстарына тандап алған пьесалармен жұмыс барысында сахна кеңістігін игеру, жастарға сахнада роль сомдау, характерлерді ашу, әріптестерімен әрекет кеңістігін анықтау, мизансцена түзу, спектакльдің формасы мен көркемдік шешімін анықтау, т.б. секілді режиссерге қажет әдіс-тәсілдерді тереңдете меңгеруге тура келді. Жалпы театр қойылымына кірісудің негіздерін тәжірибеден жақсы меңгерген актер-педагогтен – режиссер-педагогке өту жолында талай актерлік курсын аяқтандырған Т.Жаманқұловтың жетекшілігінде оқу бітіріп, дипломдық жұмыстарына алынған сан алуан бағыттағы драма, трагедия, комедия спектакльдерінің қоюшы режиссері болып қалыптасты.

Т. Жаманқұловты үлкен театрдың режиссері еткен осы шәкірттерімен сәтті жұмыс тәжірибесі болды. 1994 жылы оқу бітірген актерлер құрамы шәкірттерінің ішіндегі Т. Жаманқұловтың ұстаздық һәм режиссерлік қырын ерекше танытқан топ болды. Кезінде, Т. Жаманқұлов өзі оқу бітіргенде топтан қызыл дипломмен жалғыз өзі ғана Бас театрға актер болып қабылданған болатын. Бұл жолы театр Т.Жаманқұловтан 8 оқу бітіруші шәкіртін театрдың актерлік труппа құрамына қабылдап, академиялық театрдың құрамына жаңа леп болып кірді. Оқу бітіргендегі дипломдық жұмыстары кәсіби театрдың репертуарына енгізілді. Бас театрдың сахнасындағы тұсаукесер қойылымы итальяндық *del arte* комедиясының шебері драматург К. Гоццидің «Турандот ханшайым» спектаклі мен кыргыз драматургі М. Ғапаровтың «Тұзды шөл» қойылымдарынан бастау алған болатын. Бұл талантты шәкірттерінің арқасында бас режиссер Ә.Мәмбетовтың ұсынысымен үлкен сахнаның репертуарына айналды.

Одан кейінгі жылдары Т. Жаманқұлов – режиссер ретінде шығармашылық аяқ алысы кеңейіп еліміздің көптеген театрларында режиссерлік қолтаңбасымен көрерменге танылды. Олар: Н. Бекежанов атындағы Қызылорда облыстық музыкалы драма театрында Қ. Шахимарданның «Томирисі», Т. Ахтановтың «Ант» драмасы, А. Тоқпанов атындағы Жамбыл облыстық қазақ драма театрында Ш. Мұртазаның «Тұрар. Сталинге хаты» мен У.Шекспирдің «Гамлеті», Батыс Қазақстан облыстық музыкалық драма театрында Д. Исабековтың «Бонапарттың үйленуі», Шығыс Қазақстан облыстық драма театрында Қ. Ысқақ, Қ. Шахимарденнің «Қазақтар», І. Омаров атындағы Қостанай облыстық драма театрында Қ. Ысқақ пен Қ. Шахимарденнің «Қазақтар», М. Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театрында Қ. Шахимарданның «Томирисі»Ү. Гаджибековтың «Аршын мал алан» музыкалық комедиясы және Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» спектаклін сахналады. Бұл спектакльдер бүгінгі заманның көтерген тақырыбының өзектілігі, өткір режиссурасына негізделген отандық театр өнерінің көркемдік деңгейін көтеруге үлес қосатын туындылар ретінде театрлар тарихына енді.

Т. Жаманқұловтың М. Әуезов атындағы драма театрының сахнасына режиссер ретінде қойған соңғы кездің елеулі туындыларының бірі – белгілі қаламгер, қоғам қайраткері Ш. Мұртазаның танымал «Ай мен Айша» және «Мылтықсыз майдан» повесі бойынша сахналық нұсқасын Е. Жуасбек түзген «Ай мен Айша» спектаклі. Бұл қойылым – суреткер Т. Жаманқұловтың азаматтық, суреткерлік, шығармашылық өмірінде маңызды орын алады. Жастық шағы отқа оранған аға ұрпақтың баласы болып сол әкелер майданға аттанған кезде елдің тұтқасы болып қалған аналардың жанкешті еңбегі мен ұрпағы үшін алысқан тылдағы әйел-аналардың қаһармандық келбетіне бағышталған туынды. Инсценировка авторы Е. Жуасбек қаламгердің прозалық туындыларынан соғыс жылдарының тылдағы ел адамдарын, олардың шалғайда жатып майданның барлық ауыртпалығын бастан кешуін, соның ішінде – «халық жауы» атанып, айдауда дүниеден өткен отағасының аманаты – үш баласын аман-сау сақтап қалуы жолындағы Айшаның арпалысы және оның отбасының қиындыққа толы күрес жолын тартымды етіп беруге тырысады. Бұл шығармада жазушы саяси-идеологияның құрбандығына айналған өзінің әулетінің тарихын жеке басының тағдырын суреттеу арқылы оқырман қауымға ұсынған жазушыны Т. Жаманқұлов шығарманы сахнаға қоюмен бірге өзі сол спектакльден Мамайдың бейнесін сомдады.

Қаламгердің күрделі туындысын сахнаға шығаруда алдына мақсат еткен негізгі ойы «өзінің көңілі қалаған туындымен» режиссер ретінде жұмыс жасауға ниетті болуы осы спектаклінен көрінеді. Режиссер майданға кеткен Отан қорғаушылардың жанкешті азаматтарынан бөлек тылда соғыстан бой тасалаған дезертирлердің жыртқыш қорқауларша тасадан тартып, күн көрсетпеген мылтықсыз майданындағы жан ұшыра шырылдаған Айшаның ұрпағын сақтап қалу үшін арпалысын ашып көрсетеді. Қорғансыз Айшаның тағдыры арқылы көрсетілген барша ел-жұрттың, қарапайым еңбек адамдарының, бар ауыртпалықты мойнына артқан Ананың тағдырын барынша шынайы көрсетуге күш салған. Қаламгер Шерхан Мұртазаның: «...Анамның аты Айша еді. Түсімде ылғи балалық шағымды көремін. Түсімде ылғи туған үйімді көремін. Түсіме ылғи Айша кіреді ...» деген романға кіріспе жазбасы режиссерге авторлық ойының астарын айқындап бергендей. Режиссер қойылымда қандай қиындықтардан да мойымай өткен халықтың рухының жасампаздығын барынша көрсетуге күш салады. «Бәрі отан үшін, бәрі жеңіс үшін!» (Мұртаза. 2005: 4)-деген жеңіске жетуде кеңестік басшылықтың жұмылдырған ұран-шақыруына барын салып еңбек еткен тылдағы ел батырларына, белі бесіктен шыққан баладан еңкейген кәріге дейін барша халықтың өлшеусіз ерлігіне қойылған ескерткіштей. Режиссер бұл спектаклімен халқымыздың руханият қоржынына өлшеусіз олжа салған өзі құрмет тұтатын ақылшы аға досы Шерхан Мұртазаның, оның кейіпкерлері болған қазақ халқының аяулы азаматтарының ұмытылмастай кейіпкерлеріне қойған ұмытылмастай белгісі болды.

Тұңғышбай Жаманқұлов 1993 - 2001 жылдары аралығында Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрының бас директоры әрі көркемдік жетекшісі болды. Бұл тәуелсіздік алған Қазақстанның алғашқы жылдары, ел өмірінде іргелі өзгерістердің белең алған кезі. Көптеген мызғымас ұстанымдардың

келмеске кетуі, жаңалануы, сонымен бірге бұрыннан берік қалыптасқан тығыз экономикалық, шығармашылық байланыстардың еріксіз үзіліп әр тәуелсіз республика өз шаруасын өзі дөңгелетуге қам жасаған өмірдің қарбалас кезі болды. Театрлар мен өзге де шығармашылық ұжымдардың көркемдік келбеті кетіңкіреп, деңгей түсіп қиындыққа ұрынған кезде еліміздегі тәуелсіздік дәуірінің тұңғыш Мәдениет министрі Еркеғали Рахмадиев республиканың бас театрының тізгінін Тұңғышбайға ұстатады.

Бұл ұсыныс бекерден-бекерге болған жоқ. Театрдың жайы әбден кер кеткен заманға кез келіп, өзді-өзін қорғай алмай, өнерді Үкімет әрдайым қалдықты принциппен қаржыландырылып, реформа болса елдің соңында жасалынатын мәдениет саласына деген өзгерістер енгізуге мұршасы болмай жатқандағы 1992 жыл болатын. Дәл сол кезде «Нарық өнерді қарық қылды ма?» деген «Қазақ әдебиеті» газетіне жарияланған бір мақаласында Тұқаң:

«Бүгінгі өмір:

«Актер керек емес,

Шахтер керек.

Крамдс» корпорациясына,

Вахтер керектің» кері болып тұр» - деп өнердің құнын түсіріп жіберген заманның, қоғамның тынысын жазады. Одан әрі ойын жалғастыра келе: «...мен осылай әріптестерімнің аманаттарын ащы айтамын деп ... жақпай қалып жүрген жайым бар - дей келе – Жоғары жақтағы кейбір ағаларыма, әріптестерімнің қамы үшін, осылай қаттырақ айтсам, оған өкінбеймін ешқашанда. Өкінетінім туған халқымның киелі өнері қор болып бара жатыр. Өкінем – соған өкінем. Өксісем – соған өксімін, ағайын...» (Жаманқұлов. 1992) - деп баяғының қара қылды қақ жарған төбе билерінше толғайды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылында жаңа қоғамдық саяси өмірге осылай белсенділігі мен абыройы, атағы елдің назарында болған Тұңғышбай Қадырұлына таңдаудың түсуі бекер болмаса керек. Бұл кезде ғасырлар бойы армандаған еркін ел, тәуелсіз мемлекет болып елге, Үкіметке, ірі мекемелерді жаңа форматтағы басқаратын тұлғалардың келуі қажеттілік болатын. Бұған дейін де өзінің театр мен кино экранда танылған актерлік жұмыстарымен көрермен жүрегінен орын алған Тұқаңның уақытқа, елде болып жатқан дәуірдің тарихи дамуына, қоғамдағы бұрын болмаған түбегейлі өзгерістерге көзқарасына, осы ортадағы қазақ театрының дамуына деген көзқарастарында батыл пікір айтқан белсенді қайраткерлік қырымен көрінген тұлғаны көреміз. Осыған байланысты, театртанушы Айзат Қадыралиеваның пікірі өте өзекті: «Тәуелсіз отыз жылдың ішінде көптеген пьесалардың дүниеге келуі болашақ ұрпақ еншісіне саф алтындай сақтаған салт-санасын, ақыл-кеңесін мұра етеді. Сол арқылы оның өсіп-дамуына ықпал жасайды. Классикалық және тарихи уақиғаларда қалыптасқан дәстүрлі бейнелерді жасау мен ұлттық патриоттық сезімін оятудағы қымбат дүниелеріміздің драматургия саласында жиі қолға алынып жатуы үлкен олжа» (Қадыралиева, 2025: 235) Бұл пікір Тұңғышбай Қадырұлының белсенділік пен шығармашылық бағыттағы қызметін нақтылап, оның тарихи рөлдерге, ұлттық театрдың дамуына және қоғамдағы маңызды өзгерістерге қосқан үлесін айқындайды.

Театр Т. Жаманқұловтың директор болған кезінде тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығынан сүрінбей өтті. «Өтпелі кезең» атанған қиындығы мол, елдің күйзеліп, тамақтың кейбірін карточкамен алатын кезінде театрдың актерлерінің жайы, шығармашылық ұжымның ішкі атмосферасы біркелкі болмаса да жинақы, ортақ мүддені шешуге арналған жоғары деңгейде ұйымшылдықпен өтті. Ғимараттың көптен тозығы жеткен сырт қасбетіне, су ағатын шатырына күрделі жөндеу жұмыстары жасалынып қажет кезінде министрге, қала әкіміне барып мәселеленің мәнісін түсіндіруге мүмкіндігін молынан пайдаланды. Өзінің сахна мен экран арқылы танымалдыған пайдалана отырып театрдың қажетін өтейді деген бар мүмкіндіктер пайдаланылды. Қаржы бөлетін Үкіметтен бөлек жеке компаниялардың басшыларына шығып, олардың көмегін театрға тартуға арналды. Жеке басының танымалдылығының арқасында театр актерлерінің біразы пәтерлі болып, айлықтарын уақытымен алып, сол кездегі еліміз театрларының көшін бастағаны анық

Осы кез театрдың шығармашылығына жаңа леп алып келген өзіндік ерекшеліктерімен тарихта жазылып қалды. Бұл театр сахнасында қойылған әрбір спектакльден көрінді. Уақыт талабына сай репертуарда жарық көрген барлық спектакльдерді емес, сол кездің жекеленген атауларды қарастырсақ: М. Метерлинктің «Соқырлар» (реж. Б. Атабаев), К. Гоццидің ауд. М. Сахатов, М. Ахметов «Турандот ханшайым» (реж. Т.әл-Тарази), И. Оразбаевтың «Шыңысхан» (реж. Б. Атабаев), А. Сүлейменовтің «Қыздай жесір – штат қысқарту» (реж. Ә. Рахимов), Б. Римованың «Абай десем...» (реж. Б.Атабаев), Қ. Ысқақтың «Жан қимақ» (реж. Б. Атабаев), А. Тасымбековтың «Кебенек киген аулар» (реж. Б. Атабаев), М. Әуезовтің «Еңлік – Кебек» (реж. Ж. Хаджиев), М. Байсеркеновтың «Абылайханның ақырғы күндері» (реж. М. Байсеркенов), Е.Замятиннің «Еділ патша» (реж. Ю. Коненкин), Р. Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» (реж. Б. Атабаев), С.Балғабаевтың «Ғашықсыз ғасыр» (реж. Ә. Рахимов), Ә. Кекілбаевтің «Абылай хан» (реж. Т. Аралбай), К. Аширдің «Қабыл – Адам Ата перзенті» (реж. К. Ашир), А. Сүлейменовтің «Кек» (реж. Ә. Рахимов), М. Жұмабаевтың (реж. Т.әл-Тарази) Шолпанның күнәсі» (реж. Қ. Сүгірбеков), М. Әуезов пен Н.Оразалиннің «Қилы заман» (реж. Ә. Рахимов), Кафканың ауд. Е.Әмірхан – Аманша «Құбылыс» (реж. Қ. Сүгірбеков), И. Ғайыптың «Естайдың Қорланы» (реж. Б. Атабаев, Б. Майлиннің «Сабатаж!»» (реж.Ә. Рахимов), К. Шахимарденның «Томирис» (реж. Т.әл-Тарази) т.б. спектакльдері болды.

Театрдың осы бір шығармашылыққа толы кезеңі жайлы «Жазушы Роза Мұқанованың бір күні» атты сұхбатында қаламгердің пікірі біздің де ойымызға үн қосады. Ол: «Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында театрда Әбіш Кекілбаевтың «Абылайханы», кинода Әкім Таразидың «Мұстафа Шоқайы» секілді тамаша туындылар жазылды. Ол уақытта театрлардың бәрі босап қалған, ешкім театрға келмейтін кез еді. Театрдың билеттері өтпейді. Сол кезде Тұңғышбай Жаманқұлов драматургтардың лабораториясын ашты. Егер сол лаборатория ашылмаса, «Мәңгілік бала бейне» жазылмаған болар еді. Ол соны ашып, көркемдік кеңес құрып, ең мықты деген пьесаларды таңдап, соларды сахналады. Биліктің «мынаны жаз, мынаны қой» деуге дәрмені болмады. Халықтың билет алуға ақшасы жоқ еді. Ол кезде азық-түлікті талонмен алып отырған уақыт. Сонда «Халықты тарту үшін мына шығармалар

керек»-деп соларды қойған кезде театрға халық сыймай кетті. Тұңғышбай – халықты театрға қайта жинап, өнерді өлтірмеуге күш салған ірі тұлға» (Мұқанова. 2017) – деген баға береді. Қаламгердің бұл сөзінде жан бар. Театр үшін жанкешті еңбек еткен Т.Жаманқұловтың осы кездегі ел алдындағы шығармашылық тұлға ретінде абыройы мен атақ-дәрежесі, театр басшысы ретіндегі атқарған жұмысы әлі өзінің лайықты бағасын алады деген ойдамыз.

1979 жылдан бастап Өнер институтында (қазіргі Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясында) актерлік шеберліктен сабақ беруді бастаған педагогикалық жолы күні бүгінге дейін үзілген емес. Т. Жаманқұловтың бұл жолды ұстазы КСРО халық артисі Хадиша Бөкеевадан бастау алып күні бүгінге дейін сол ұстаздың мектебі ретінде жалғастыруы. Осы аралықта Тұңғышбайдың шәкірттерінің ұсақ саны 200ге жетіпті. Қазақстанның түкпір-түкпіріндегі барлық театрларында орындаушылық өнермен айналысатын бұл шәкірттер армиясы Т. Жаманқұловтың оңы мен солы, арты мен алдын ораған шынайы берілген жанұядай достық қатынас орнаған. Бұл ұстазы Тұңғышбай ағайларының басына қиындық туған кезде анық көрініс беріп жан-жақтан қолдау көрсету үшін келгендер қарасы көп болды. «Қазақстан Театр қайраткерлері одағы» қоғамдық ұйымның төрағасы қызметіне 2009 жылы сайланған Т. Жаманқұловтың бүгінде жұмысы бастан асады. Еліміздің көп санды театр картасында шашыла орналасқан шығармашылық ұжымдардың мұң-мұқтажы мен талап-тілегін, өзге де ұйымдастыру жұмыстарын жүргізуі көп күш қайрат пен жігерлілікті қажет етеді. Одақ тарпынан біраз жылдар бойы үзбей шығып келген «Театр.kz» журналының бетінде талай отандық сахна төріндегі жаңа қойылымдар тұсаукесері, аға буын сахна шеберлерін еске алулар, шығармашылық портреттер, дайджестер жарияланып келді. Соңғы кезде түрлі себептермен шықпай тұрған бұл отандық театр журналын келешекте қайта басылып шығатынына сеніміміз мол. Сонымен бірге Қазақстандық театр қайраткерлеріне жылда 27 наурыз - Халықаралық театр күні мерекесіне табысталатын «Еңлікгүл» марапаты да өнерпаздардың асыға күтетін өнер мерекесі. Әрбір жеңімпазға қомақты қаражат, арнайы статуетка, сертификаттар табысталады. Бұл өнер мерекесі Тұңғышбай Қадырұлының жетекшілігінде ұйымдастыруымен және жіті қадағалауымен өтетін еліміздің театр саласының маңызды іс-шараларының бірі. Осының бәріне қаражат, уақыт тауып қиыннан-қиыстырып театр қайраткерлеріне мереке жасаған Тұңғышбайдың еңсесі биік.

Т. Жаманқұлов өзі жайлы түсірілген «Бірегей» бағдарламасына берген сұхбатында: «Білімге өзімді-өзім қамшыладым, Өнердің биігіне жетуге қамшыладым, Неге менің қолымнан келмейді, ол кісінің қолынан келіп тұрғанда? – деген ойлар болды» - дейді. Бұл жетпіс бесіне қадам басқан сахна саңлағы Тұңғышбай Жаманқұловтың бүгінгі күн биігіне шығып толғаған өмірлік ұстанымы болғаны анық. Өзін-өзі қамшыламаса нәтиже болар ма еді? Бұл тоқтаусыз ізденіске, белестен-белеске алға жылжуға, жаңа көкжиектерге ұмтылуға қанат бітіретін құбылыс. Осындай тынымсыз іздену кезінде ол өз заманының танымал шығармашылық жобасы болған «Тамаша» ойын-сауық отауында жетекші актер болып танылды, эстардамен ән айта жүріп сахна адамының өнеріне көреремн

назарын аударды. Осында кездері кез келген сахнагер өнер адамы бара бермейтін ғылымға бет бұрды. Театртанушылық сала бойынша ғылыми-зерттеушілік жұмыс жазуды қолға алып қиындығына қарамастан абыроймен қорғап шығуы ерлікпен пара-пар еңбек болды. Тұңғышбай өзінің ғылыми-зерттеушілік жолға түсуін былай сипаттайды: «Хандар, билер, сұлтандардың рольдерін ойнадым, «ойнадым» деген сөз маған ұнамады, «кейіптедім, кейіпкердің өмірін сүрдім» деген дұрыс болар. Солардың айтатын аталы сөздерінің қадыр-қасиетін артқы сезіммен ұғына бастадым. Сол сөздердің астарын ұғынып оқ сияқты айтсаң сенің сахнадағы партнерің «дір» ете қалады екен. Аталы сөз естіген көрермен жым болады екен. Сол азын-аулақ жинақтаған ойларымды шатып-бұтып бірнеше мақала етіп жазып газетке жариялағанда белгілі театртанушы, өнертану докторы Бағыбек Құндақбайұлы «Жазғандарыңды оқып жүрмін, айтар ойың бар, оны қағазға түсіріп жаза аласың, сен тақырып алып кандидаттық диссертация жазып қорғасайшы» - деді. Сахнада, кинода танымалмын, атақ-абыройым да жеткілікті, енді қалғаны ғылым екен деп ертең жұрт күледі ғой деп басымды ала қашып едім, «Ей Мырқымбай! Сен әлі өзіңнің кім екеніңді білмей жүрсің. Алдымен кіріс, содан кейін көреміз дегені. Бұл мені намыстандырды, ойға қалдырды (Әл Тарази. 2008: 38) – дейді. Бұл іште бар сыр мен шерді сыртпен бөліскісі келген Тұңғышбайға қозғау салған әңгіменің ауаны.

Осы салада жүріп байқағанымыз, өнертану докторы Бағыбек Құндақбайұлы өзіне сеніп тапсырылған театртану ғылымына өмірін толығымен арнаған жанкешті тұлға. Кезінде ҰР ҰҒА М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қабырғасында ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналыса жүріп өзінің ізбасарларын дайындауда да елеулі еңбек етті. Өзіне, айналысқан ғылымына бейім, қолынан жазу, көргенін қағазға түйіндеп түсіре алатын шәкірт болады-ау деген жандарды жатпай-тұрмай қарап, іздеп өз кеңістігіне тартуға тырысты. Мұнымен ол тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары өмірінің соңына дейін айналысты. Шәкірт дайындау, оларды театртанушы етіп тәрбиелеу ісінде жетпей жатқан біраз кемшін тұстарға қарамастан өзіне қажетті мамандары ол театрдан, әдебиетшілер төңірегінен іздестіріп жүретінін байқадық. Театртанушы мамандығына деген академиялық ұстанымы мен талабы тым жоғары болса дағы шын таланттарды көргенде өзіне серік етуге әрекет еткен тұстарын көзіміз көрді. Ұстазымызбен араласқан 20 жылдан аса уақыт аралығында біздің театртанушылық ортаға біраз адамдар келіп, біраз адамдар кетті. Сөзсіз олардың бойында таланты, жазуға икемі болғанымен заманының қиын кезі, айлығы шайлығына жетпей күн кешкен ғылыми ортаның қағажайу көрген халы көптеген талантты жандардың ортамызда қалуына кедергі келтіргені рас. Адамны бойындағы талантының кемдігі емес, күнкөрістен бойын жаза алмай тапсырған ғылыми жұмысты игере алмаған жандармен «ол Мырқымбайдан ештеңе шықпайды» - деп, қош айтысқанын біз де көрдік. Солардың ішінде театр сыншысы Бәкең – Бағыбек Құндақбайұлының тамырын дөп басып тапқан төл шәкірттерінің бірі хәм бірегейі бүгінгі мерейтой иесі – Тұңғышбай Жаманқұлов болатын.

Тұңғышбайды театрға келген кезінен білетін Б. Құндақбайұлының әр кездегі спектакльдерге жазған рецензиялары мен зерттеу мақалаларынан білеміз. Оның

сахнада, кино экранда сомдаған рольдерін санамалап, сипаттап айтып бере алатыны анық. Әрбір көрген спектаклі мен фильмі жайлы міндетті түрде жазып жүруді дағдыға айналдырған Бәкеңнің мұрағатында қаншама дүние жатқаны бізге беймәлім. Жылт етіп көрінген сахнадағы жаңалықты құлағы түрік ұстазымыздың міндетті түрде есепке тізіп отыруы заңдылық болатын. Тек қана өзі түртіп қана қоймай өзгелердің де жазу-сызуларына назар аударатын. Көңілінен шыққан театр өнері туралы мақалалар, рецензиялар, портреттер болса қиып алып жеке папкаларға салып жиыстыратын. Міне осындан театрдың тынысын, жаңалығы мен өзекті мәселелеріне арналған жазбаларды деректанушылар секілді жиыстырған Бәкеңнің назарына Тұңғышбай жазған өткір мақалалар мен портреттер, оқырманға ой саларлық сұхбаттарымен іліккенін анық. Және Тұқаңмен әр кездескен сайын театрдың ортақ мәселесін шүйкелесе талқылап келіссе де келіспесе де ой бөлісуді қажет санайтын. Сондай кездесулерден ой түйген Бәкеңнің танымал актер Тұңғышбайды ғылымға тартуында, ғылыми жетекшісі болып бағыт-бағдар сілтеуі заңдылық болатын

Қазақ театрының табиғатында сөз өнерінің орны ерекше мәнге ие. Сөз өнерін дертпен теңеген халқымыздың бойындағы ерекше қасиетінің сахна өнеріндегі көрінісі, сахнадағы орындаушы – актердің сол өнерді шебер меңгеруі, театрдың даму тарихындағы шешендік өнерді алатын орны мен рөлі жайлы қызықты диссертациялық жұмыс Тұңғышбайдың күн тәртібінің бір маңызды бөлігіне айналды. «Ұлттық театрды дамытудағы шешендік өнердің орны» атты кандидаттық диссертация тақырыбын бекітіп, театр өнерін ұлттың ұлан ғайыр фольклорлық ауыз әдебиетімен, әр қайсысы театр ойынына бергісіз салт-дәстүрімен оны көркем де бейнелі баяндайтын шешенді тілімен байланыстыра отырып жазып шықты. Екі бірдей ғылыми саланың түйісетін жерінде инемен құдық қазған Тұңғышбай Қадырұлы өзіне артылған жауапкершілікті жақсы сезінді және барынша адал орындап шығуға күш салды. Олай етпеске ғылыми жетекшісі болған өнертану докторы Бағыбек Құндақбайұлы мен танымал фольклорист ғалым, академик Сейіт Қасқабасовтар жетекшілігі себеп болғаны анық. Диссертация құрылымын анықтап тарауларының жазылу бағытын әу дегеннен оңтайлы жоспарлап, бір ізділікпен зерделеп жазған ғылыми-зерттеу жұмысы осындай қос ғылыми жетекшінің бағыттауымен көздеген биігінен көріне алды. Диссертациялық кеңестің отырысында ашық қорғалып «өте жақсы» деген жоғары бағасын алған диссертация театр сахнасындағы күнде қолданатын тәжірибені теориялық тұрғыда зерделеп, көп ізденушілер бара бермейтін тақырыпты абыроймен қорғап шықты. Біз қазіргі сахнада жүрген қалың актерлер қауымының ішінен мыңнан бірі баратын батыл қадамға ізденуші Т.Жаманқұлов бара алғанын көреміз. Бұл, өзінің ер азаматтың бел ортадан асқан жас мөлшерінен, сахна мен экрандық өнердегі жанкешті еңбегімен жиған-терген танымалдығы, атынан ат үркетін атақ-дәрежесі мен танымалдығына қарамай оқу-іздену үшін қайтадан шәкірт болып партаға отыруға баруы. Бұл, ағысқа қарсы жүзуге, жанға қолайлы комфорттық кеңістіктен шығудан қорықпайтын, өзіне алынбас қамалдарды алуға талаптар қоюдан қаймықпайтын тынымсыз әрекет пен ізденіс үстінде шындалуды мақсат тұтқан күрерскер тұлғаның ерлікке парапар әрекетін көреміз.

Т. Жаманқұловтың қаламы жүйрік, осы кезге дейін төрт кітаптың авторы атанды. Жастық шақтан оқу, жазу-сызуға жақын болуы өзі және өнері, замандас аға-апалары туралы естелік жазуға қиындық тудырмаған секілді. Бұл қасиеті кейін ғылыми зерттеу жұмысын жазуға да жол ашып кандидаттық диссертация жазуға жол ашты. Әр жылдары жазғандары жинала келе «Сөз» атты 2 кітап, «Наз» атты кітаптарға жүк болды. Келесі «Мұң» атты кітабы да дайын болып қалған. Өзінің замандастары Ұлт театрының аға, орта буын шығармашылық тұлғаларының портреттері, өзінің әр жылдары БАҚ берген сұхбаттары жинақталып тұрған. Бірақ, жазылып біткен, көлемі 400 бетке жуық бұл кітабынан айырылып қалады. Басына іс түсіп шат-шәлекейге түсіп жатқан кезде ресми органның тергеушілері ноутбугін тексерген кезде дайын мәтінді жоқ етіп жібереді. Тұңғышбай ол кітабын енді қайта қалпына келтіріп жазуға қолы жүрмей қалғанын орны толмастай өкініш ретінде еске алады. «Қолжазбалар өртенбейді» демеуші ме еді М.Булгаковтың кейіпкері. Бұл өкініш те басылар, жаңа кітапты да көрерміз әлі.

5. Қорытынды

Шынайы өнер иесі жеткен биігін місе тұтып, ақсақал ақылшы болып тоқтап қалмаса керек. Тұңғышбайдың бір сұхбатынан осындай жасқа келдім, болдым деп тоқмейілісіп тоқтап қалар ойы жоқтығын көріп қуандық. Бөліскен жоспарлары да жеткілікті екен. Драматург Т. Ахтановтың «Антын» жаңа үрдісте қайта қойсам, В. Шекспирдің «Антоний мен Клеопатрасын» да сахналасам деген дәмелерім бар... Кезінде әлгі экс-басшының пәрменімен өз бетіммен, 70 жылдығыма орай дайындаған «Қуыршақтарыма» төл театрымның кіші залы да бұйырмап еді... Соны да сөйлетсем деймін...» (Жаманқұлов, 2020) - дегенді оқып «Дұрыс екен, Бәрекелде!»- дедік. Тұңғышбай Қадырұлының көңіл-күйіндегі сезім пернесін дөп тауып берген Дулат Исабековтың мына сөздері көңілге қонады, Ол: «Кешегі бала Тұңғышбай бұл күнде дара Тұңғышбайға айналып, жетпістің бесеуіне де жетіп қалыпты. Бұл жас – адамның ақыл-ойы орныққан, Гете айтқандай өткенге көз жүгіртіп, сол жолда орындай алмаған мақсаттарына шүйлігіп кірісетін жас. Бұл жас – ұйқы азайып, арман көбейетін жас. Арман-мақсатың түрткілеп ұйқыңды қашырса оған қапаланба, Тұңғышбай іні-досым!» (Исабеков, 2023) - деген екен.

2024 жылы қазан айының басында Ташкент қаласында өтіп жатқан халықаралық кинофестивалде Т. Жаманқұловқа Халықаралық ТҮРКСОЙ ұйымының төрағасы С. Раев «Түркі дүниесіне қосқан ерен еңбегі үшін» арнайы жоғары марапатын табыстады. Дәуіріміздің талантты тұлғасы актер, ұстаз, режиссер, ғалым, сегіз қырлы бір сырлы заманымыздың кең тынысты суреткері, тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Халық артисінің бірі, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, Тұңғышбай Қадырұлы Жаманқұловтың шығармашылығы ұлттық сахна өнерінің дамуы мен бүгінгі жетістіктерін бағамдауға мүмкіндік беретін маңызды көрсткіштердің бірі. Ұлттық актерлік өнерді, режиссураны, театр менеджментін, театр педагогикасын алға дамытудың басты факторы болып табылатын суреткердің жүріп өткен жолы арнайы зерттеу нысаны болуға лайық. Оған шығармашыл тұлғаның жүріп өткен шығармашылық жолындағы тәжірибелік мысалдары молынан жетеді.. Зерттеу отандық актерлік өнерді дамытудың басымдығы мен маңыздылығы мен

перспективалығын баса көрсетеді. Т. Жаманқұлов жасаған өнер жолын әрі қарай дамыту оны кеңінен насихаттаумен жүзеге аспақ. Сондықтан, болашақ зерттеушілер үшін сахна саңлағының өмір белестері мен суреткерлік жолы, шығармашылық мұрасы ұлт сахна өнеріне байланысты қосымша ізденістерге қозғау салады деген ойдамыз. Сахна шеберінің шығармашылық шабыты таймай әлі де талай сахна мен экрандық жұмыстарды сомдаудағы ізденістердің бел ортасында жүруі бұл тақырыпты одан әрі тереңнен қаза түсу қажеттігі растайды.

Тұңғышбай Жаманқұлов шығармашылығы қазақ ұлттық сахнасының көркемдік дәстүрін байытып, оның рухани және адамгершілік мәнін ашуда айрықша рөл атқарды. Ол өз шығармашылығында қоғамның келбетін, адам өмірінің құндылығын көрсету арқылы ұлттық театрымыздың эстетикалық және идеологиялық миссиясын нығайтты. Қазіргі қазақ театрлары, Бақыт Нұрпейіс атап өткендей, «рухани құндылықтарды, қоғамның келбетін, адам өмірінің маңызын көрсетудегі ізденістерін жалғастырып келеді» (Нұрпейіс, Құмарғалиева, 2024: 59) ал Жаманқұлов шығармашылығы осы ізденістердің көркемдік негізін қалыптастырып, ұлттық сахнаның шеберлік дәстүрін жаңа белеске көтерді. Оның әрбір спектаклі – көркемдік шеберлік пен рухани тереңдіктің үйлесімі, ұлттық театр өнерінің дамуына қосылған айқын үлес.

Әдебиеттер:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 2-т.: Өлеңдер мен аудармалар. – 336 б.
2. Аралбайұлы Н. Сұхбат [бейнежазба]. – 2022. – URL: <https://www.instagram.com/reel/CnzIvt0ocNp/>
3. Аралбайұлы Н. [Бейнежазба]. – 2023. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UuX141E4h1Q>
4. Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі: жинақ. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 271 б.
5. Өл-Тарази Тұңғышбай. Наз: ғұмырнамалық хикаят, қаз-қалпындағы құжаттар, мақала-портреттер. – Алматы: Нұрлы Өлем, 2001. – 288 б.
6. Өл-Тарази Тұңғышбай. Сөз. – Алматы: Нұрлы Өлем, 2008. – 2-т. – 280 б.
7. Жаманқұлов Т. Нарық өнерді қарық кылды ма? // Қазақ әдебиеті. – 1992. – 22 мамыр.
8. Жаманқұлов Т. Өнер – білектің емес, жүректің ісі. – 2020. – URL: <https://egemen.kz/article/251124-tunhghyshbay-zhamanqulov-oner-%E2%80%93-bilektinh-emes-dgurektinh-isi>
9. Исабеков Д. Тілегіне жеткен тұлға. – 2023. – URL: <https://egemen.kz/article/349132-tilegine-dgetken-tulgha>
10. Қадыралиева А. Елен Әлімжанның «Тақталас» комедиясындағы қоғам көрінісі (трайбализм мәселесі) // Керуен. – 2025. – 86-т., № 1. – 233-249-бб. – DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.1-17>.
11. Максим А., Еркебай А., Нұрсұлтан Е. Шекспир трагедияларының заманауи интерпретациялары // Orción. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар журналы. – 2019. – 35-т., № 89. – 114-134-бб.
12. Мұқанова Р. Жазушы Роза Мұқанованың бір күні. – 2017. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/zazusy-roza-muqanovanyn-bir-kuni_2975
13. Мұртаза III. Жеті томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 4-т.: Ай мен Айша: роман-дилогия. Бірінші, екінші кітаптар. – 448 б.
14. Нұрпейіс Б. К., Құмарғалиева Н. Қазақ театр режиссурасы ізденістеріндегі постдрамалық негіздемелер // *Орталық Азия өнер зерттеулері журналы*. – 2024. – 9-т., № 3. – 55–72-бб. – DOI: <https://doi.org/10.47940/cajas.v9i3.921>
15. «Тамаша» ойын-сауық отауына 30 жыл толды [бейнежазба]. – 2008. – URL: <https://www.ktk.kz/kz/news/video/2008/11/19/34800/>
16. Тоқпанов А. Қазақ сахнасының алдаспаны / құрастырған Қ. Уәли, Е. Ералы, А. Құлбаев, Г. Ауғанбаева. – Алматы: Өнер, 2005. – 240 б.

References:

1. Abai (Ibrahim) Kunanbayuly. (2005). Complete works in two volumes: Vol. 2. Poems and translations. Zhazushy. (in Kazakh).
2. Akhmetov Z. (1995). The poetic world of Abai: A collection. Ana Tili. (in Kazakh).
3. Al-Tarazi Tungyshbai. (2001). Naz: A biographical story, original documents, and portrait essays. Nurly Alem. (in Kazakh).
4. Al-Tarazi Tungyshbai. (2008). Words (Vol. 2). Nurly Alem. (in Kazakh).
5. Aralbayuly N. (2022). Interview [Video]. Instagram. <https://www.instagram.com/reel/CnzIvt0ocNp/> (in Kazakh).
6. Aralbayuly N. (2023). Untitled video [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=UuX141E4h1Q> (in Kazakh).
7. Isabekov D. (2023). A person who achieved their wish. Egemen Qazaqstan. <https://egemen.kz/article/349132-tilegine-dgetken-tulgha> (in Kazakh).
8. Kadyralieva A. E. (2025). Society in Elen Alimzhan's comedy Taktalas: The issue of tribalism. Keruen, 86(1), 233–249. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.1-17> (in Kazakh).
9. Maxim A., Yerkebay A., & Nursultan Y. (2019). Modern interpretations of Shakespearian tragedies. Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales, 35(89), 114-134. (in English).
10. Mukanova R. (2017). A day in the life of writer Roza Mukanova. Adebiportal. https://adebiportal.kz/kz/news/view/zazusy-roza-mukanovanyn-bir-kuni__2975 (in Kazakh).
11. Murtaza Sh. (2005). Seven-volume collection of works: Vol. 4. Ay and Aisha: A novel in two books. Qazyghurt. (in Kazakh).
12. Nurpeis B. K., Qumargalieva N. (2024). Postdramatic foundations in explorations of Kazakh theatre directing. Central Asian Journal of Art Studies, 9(3), 55-72. <https://doi.org/10.47940/cajas.v9i3.921> (in Kazakh).
13. "Tamasha" entertainment programme celebrates its 30th anniversary [Video]. (2008). KTK. <https://www.ktk.kz/kz/news/video/2008/11/19/34800/> (in Kazakh).
14. Tokpanov A. (2005). The vanguard of the Kazakh stage (Q.Uali, E.Eraly, A.Qulbayev, G. Auganbayeva, Comps.). Oner. (in Kazakh).
15. Zhamanqulov T. (1992, May 22). Did the market bring prosperity to art? Qazaq Adebieti. (in Kazakh).
16. Zhamanqulov T. (2020). Art is a matter of the heart, not physical strength. Egemen Qazaqstan. <https://egemen.kz/article/251124-tunghyshbay-zhamanqulov-oner-%E2%80%93-bilektinh-emes-dgurektinh-isi> (in Kazakh).